

Ірина Киричок

Харківський національний медичний університет
Наукова бібліотека
ORCID iD 0000-0002-0505-5364

В статті представлено досвід організації та результати роботи Наукової бібліотеки Харківського національного медичного університету під час воєнного стану в Україні з урахуванням особливостей прифронтового міста. Зазначено виклики, з якими зіткнулась університетська бібліотека, прийняті рішення для їх подолання та узагальнено висновки щодо діяльності бібліотек ЗВМФО під час кризових ситуацій.

Ключові слова: університетська бібліотека, заклади вищої медичної та фармацевтичної освіти, воєнний стан, війна в Україні, російська воєнна агресія, діяльність в умовах прифронтового міста, гібридна освіта, дистанційна робота, виклики кризових ситуацій.

Чотири роки поспіль вища медична освіта Україні долає серйозні виклики, спричинені процесами, що відбуваються як в державі, так і у світі в цілому. Спалах пандемії COVID-19 у 2020 році, і, як наслідок, запровадження карантинних обмежень сприяли переходу усіх освітніх закладів, зокрема й закладів вищої медичної та фармацевтичної освіти (ЗВМФО) спочатку на дистанційну, а далі – гібридну форму навчання, поєднуючи офлайн- та онлайн-формати.

Досвід використання технологій дистанційного навчання під час пандемії коронавірусу впроваджено і під час воєнного стану в Україні, спричиненого російською збройною агресією 24 лютого 2022 року, яка вилась в широкомасштабну війну, що триває й досі.

З початком війни українські ЗВМФО обрали формат проведення освітнього процесу в залежності від безпекової ситуації у кожному регіоні та готовності вишу забезпечити захист здобувачів вищої освіти і працівників дистанційно – для тих ЗВМО, що знаходяться на території бойових дій чи поблизу них; офлайн або в гібридному форматі – для тих, що знаходяться віддалено від місць бойових дій.

У східних та південних областях України, де тривають активні бойові дії, ЗВМФО вимушено перейшли на дистанційну форму навчання, створивши всім суб'єктам освітнього процесу безпечні умови для завершення навчального року.

Університетські медичні бібліотеки як головні інформаційні центри вишів з початку війни оперативно реорганізували робочі процеси відповідно до умов воєнного стану та формату роботи ЗВМФО: налагодили за необхідності дистанційну роботу, онлайн-комунікації між бібліотечними фахівцями і користувачами бібліотек, організували волонтерські хаби – центри допомоги Збройним Силам України, внутрішньо переміщеним особам, що через війну вимушені були евакуюватись у більш безпечні регіони країни.

Під час воєнного стану робота медичної бібліотеки вкрай важлива – вона здійснює інформаційний супровід підготовки лікарів, зокрема – військових медичних фахівців, надає консультативну і практичну допомогу у пошуку необхідних джерел актуальної інформації, нових видань спеціалістам у галузі охорони здоров'я, медсестринської справи, лабораторних досліджень, соціальної роботи тощо.

Наукова бібліотека Харківського національного медичного університету (НБ ХНМУ) є освітнім, науковим, культурним центром вишу, ключовою ланкою у формуванні цифрового освітньо-наукового середовища університету, а саме: координує роботу Репозитарію ХНМУ; продовжує наповнювати електронний ресурс Фахово-орієнтовний електронний контент (ФОЕК, або e-Content), який започаткувала під час пандемії, – це структурований веб-показчик посилань на електронні навчальні та наукові видання з інституційних репозитаріїв України, він розташований в Системі дистанційного навчання нашого університету (на платформі Moodle), адже в країні відсутні спеціалізовані онлайн-платформи медичної літератури; формує електронний каталог, різноманітні веб-показчики та навігатори баз даних, електронних бібліотек, інформаційних порталів – переважно з повнотекстовим контентом; організовує і надає доступ до електронних книг і журналів Springer Nature (Springer), ScienceDirect (компанії Elsevier), наукометричних баз Web of Science та Scopus та інших ресурсів, зокрема наданих під час війни.

Карантинні обмеження під час пандемії ковіду розширили впровадження нових сервісів в роботу бібліотеки для віртуальних комунікацій з колегами та користувачами щодо інформаційного супроводу освітньої та наукової діяльності

університету. І як стало зрозуміло згодом, складні й невизначені умови праці при пандемії були для нас генеральною репетицією перед початком війни в Україні.

Університетський та науковий мегаполіс, Харків став у цій війні східним форпостом не тільки України, а й усієї Європи. З перших днів російська армія щодня завдавала ракетних ударів по його промисловим об'єктам, житловим районам, культурним центрам, лікувальним та освітнім закладам – від російської воєнної агресії найбільше університетів постраждало саме в Харківській області.

Харківський національний медичний університет, як і вся країна, з перших днів війни став на захист держави. Його співробітники і студенти з перших днів війни: як воїни – захищають незалежність держави в лавах Збройних Сил України, Територіальної оборони, Національної гвардії; як медичні працівники – рятують життя військових і цивільних людей на передовій, в лікарнях та службі швидкої допомоги; як волонтери – допомагають населенню з доставкою продуктів харчування, ліків, засобів гігієни, евакуюють у безпечні місця, допомагають захисникам України – плетуть маскувальні сітки, організують забезпечення технічними, лікарськими, гігієнічними засобами, продуктами харчування тощо.

Надаючи волонтерську допомогу захисникам та цивільному населенню України, працівники Наукової бібліотеки продовжили свою професійну діяльність. Перебуваючи у прифронтовому місті, яке з перших днів вторгнення російської армії знаходиться під постійними обстрілами з її боку через близькість кордону з країною-агресоркою, перші місяці війни Наукова бібліотека вимушена була, як і сам університет, знов перейти на дистанційну форму роботи, зібравши робочу групу з 20 осіб (третина колективу) – тих працівників, які мали при собі технічні засоби (комп'ютери, ноутбуки, планшети, смартфони) і підключення до мережі Інтернет, оперативно налагодивши за допомогою інтернет-технологій, мобільних додатків віддалену роботу, а саме:

- для працівників бібліотеки – організувала роботу з формування цифрового освітньо-наукового середовища університету, проведення онлайн-нарад, консультацій, написання статей, доповідей та інше;

- для користувачів – створила додаткові віртуальні сервіси, розширила службу дистанційних послуг.

Попри перебування Харкова під постійним вогнем російських окупантів, більша частина робочої групи залишилась в місті і працювала, облаштувавши собі так звані «робочі кабінети» в коридорах квартир, пам'ятаючи про правило «двох стін», або в інших більш безпечних приміщеннях та підвалах. Працювали між обстрілами, вдень та вночі – в той час, коли було електроживлення і мережевий зв'язок, адже постійно страждала критична інфраструктура міста – ворог також бив по електро- і тепломережам. Інша частина працювала, перебуваючи в евакуації. Для кожного були розподілені обов'язки і визначений обсяг робіт з урахуванням реалій війни. Попри всі складнощі воєнного стану, співробітники бібліотеки працювали постійно.

Розширення цифрового контенту для освіти і науки та організація доступу до нього стало пріоритетним завданням для бібліотеки. За цей період понад два десятки міжнародних компаній відкрили безкоштовний доступ до своїх ресурсів на підтримку медичної освіти під час війни. Тож на сайті НБ ХНМУ додано нову колекцію «Актуальні ресурси на підтримку українських освітян та науковців у воєнний час». Також бібліотекарі продовжили роботу над статтями для Вікіпедії про видатних вихованців Харківської медичної школи, складати бібліографічні покажчики, видавати власний бюлетень «Бібліотерапевт», готувати доповіді до науково-практичних конференцій та багато іншого.

Не перервався і процес набуття та вдосконалення soft та hard skills – під час воєнного стану з лютого 2022 року по жовтень 2023 року співробітники бібліотеки, що увійшли до робочої групи, пройшли різноманітні тренінги, онлайн-курси, школи, майстер-класи і отримали 55 сертифікатів.

Через три місяці від початку війни, попри щоденні артилерійські та ракетні обстріли Харкова, з червня 2022 року бібліотекарі вийшли працювати на робочі місця – спочатку чотири співробітника, через тиждень ще два, до кінця року кількість працюючих в стінах бібліотеки зросла до п'ятнадцяти працівників. Важливим завданням стало збереження бібліотечного фонду, адже велика кількість книжок була на руках у студентів, проведення кампанії щодо ліквідації заборгованості літератури студентами-випускниками, аби вони вчасно отримали дипломи лікарів. Розроблений алгоритм роботи щодо ліквідації заборгованості літератури передбачав на вільний вибір користувачів: повернення літератури безпосередньо до бібліотеки, або пересилка поштою, або грошова компенсація online. Тож самі студенти або їх родичі чи знайомі приносили підручники до

бібліотеки, частина користувачів надсилала їх поштою, а бібліотекарі забирали посилки у поштових відділеннях.

Злагоджена робота бібліотеки та університетської спільноти у червні-липні 2022 року дала високі результати – понад 90 % студентів-випускників ліквідували заборгованість літератури, а бібліотекарі максимально з можливого зберегли бібліотечний фонд. Аналогічний результат отримано й під час випускної кампанії 2023 року, особливістю якої стало максимальне повернення літератури до фонду вітчизняними студентами безпосередньо до бібліотеки або її заміна іншими виданнями. Це стало реальним в прифронтовому місті завдяки успішному контрнаступу наших захисників восени 2022 року і відступу окупаційних військ ворога.

Отже, лише перші 3 місяці війни НБ ХНМУ здійснювала інформаційне обслуговування користувачів тільки дистанційно, а далі почала працювати у гібридному форматі. Університетська бібліотека під час воєнного стану відновила роботу з бібліотечним фондом, продовжує видавати і приймати літературу, проводити інформаційні пошуки, визначати індекси УДК для наукових робіт, консультувати викладачів та науковців щодо самоархівування матеріалів в Репозитарії ХНМУ, створення та актуалізації персональних профілів в наукометричних базах і системах ідентифікації авторів, питань публікаційної активності науковців, перевіряти тексти антиплагіат-системами, що використовуються в університеті, здійснювати бібліографічне оформлення наукових праць, писати статті та доповіді й брати участь у фахових заходах, підвищувати професійні компетентності тощо.

Не зупинилася робота щодо проведення масових заходів для користувачів – під час воєнного стану вони проходять виключно в онлайн-форматі. Проведено цикл методичних вебінарів, тренінгів, майстер-класів для науковців та викладачів університету, серед яких «Антиплагіат-стратегія ХНМУ: поради авторам та експертам», «Інформаційно-ресурсна база ХНМУ», «Репозитарій ХНМУ як інструмент просування публікацій у світовому інформаційному просторі», «Міжнародні наукометричні бази даних Scopus та Web of Science: особливості пошуку релевантної інформації».

Продовжилась культурно-просвітницька та виховна робота зі студентською молоддю, а саме: знайомство студентів з основами академічної доброчесності та запобігання плагіату, інформували про онлайн-курс

«Академічна доброчесність», необхідність та умови його проходження в межах інформаційного тижня «Першокурсник»; круглі столи з щорічного циклу «Бібліотека і студентство: діалоги», серед яких «Академічне спільнота в період військової агресії Росії проти України: психологічні аспекти», «Як і навіщо брати участь у конференціях: поради початківцям», «Молодіжні субкультури», «Небезпечний Інтернет: протидії шахрайству та насильству», «Медицина на сторінках прози та поезії», літературно-творчі вечори, на яких студенти, викладачі та бібліотекарі презентували власні поезії, прозу, творчі доробки, створені під час війни. Під час війни на сьогодні загалом проведено понад два десятки онлайн-заходів.

З початку 2023 року НБ ХНМУ відновила роботу свого благодійного проекту «Світ у дитячих долоньках», започаткованого у 2016 році з метою допомоги дітям, які потребують особливої уваги – маленьким пацієнтам дитячих лікарень та вихованцям дитячих будинків. У лікарнях для дітей, серед яких є і переміщені з окупованих територій, бібліотекарі-волонтери спільно зі студентами університету проводять арт-терапію, ігри та вікторини, також формуються «Коробки Хоробрості» – набори для творчості й дозвілля дітям, що проходять різноманітні медичні процедури.

Під час збройної російської агресії бібліотека заснувала власний фонд на допомогу захисникам України – донати співробітників бібліотеки та всіх небайдужих спрямовуються на придбання медичних препаратів і турнікетів, тепловізорів, ремонт авто для фронту, відновлення бази медичних батальйонів, тощо.

У період військового стану в Науковій бібліотеці відбулись реорганізаційні процеси. У 2022 році завершилась реорганізація Харківської медичної академії післядипломної освіти (ХМАПО) шляхом її приєднання до ХНМУ, відповідно бібліотеку ХМАПО реорганізовано у структурний підрозділ Наукової бібліотеки ХНМУ – відділ інформаційного забезпечення безперервної освіти зі штатом 5 працівників. З 2023 року керівництвом вишу прийнято рішення об'єднати та підпорядкувати Науковій бібліотеці ХНМУ всі бібліотечні підрозділи університету з їхніми фондами, а саме бібліотеки Науково-дослідного інституту гігієни праці та профзахворювань та Медичного фахового коледжу. Таким чином, на кінець 1 півріччя 2023 року загальний (об'єднаний) фонд НБ ХНМУ налічує понад 1,33 млн примірників, зокрема в цифровому форматі – понад 46 тисяч. Серед

пріоритетних завдань в роботі з фондами – оптимізація, упорядкування обліку руху та каталогізація об'єднаних фондів, вилучення застарілої, фізично зношеної, зайвої дублетної літератури, збільшення та систематизація цифрових інформаційних ресурсів власної та зовнішньої генерації.

Розгалужена мережа пунктів обслуговування користувачів на додипломному й післядипломному етапах освіти та в процесі науково-педагогічної діяльності на цей час включає 7 абонементів, 20 читальних залів і залів для самостійної роботи (до об'єднання було 5 абонементів, 15 читальних залів і залів для самостійної роботи). Серед пріоритетних напрямів в організації обслуговування користувачів – розширення дистанційних послуг, оптимізація та упорядкування єдиного обліку користувачів, підвищення якості інформаційно-бібліотечних сервісів, побудова ефективних комунікацій між пунктами обслуговування користувачів, адже вони розташовані в різних районах міста.

Проблемним постало кадрове питання. Під час воєнного стану звільнились 14 % працівників колективу, виїхали за кордон та призупинили дію трудового договору – 22 % і стільки ж перебувають в простой. На жаль, нестабільна військова обстановка в регіоні та особливості діяльності вишу у прифронтовому Харкові наразі не сприяють поверненню співробітників додому та виходу на робочі місця. Тож, з всього колективу бібліотеки, який залишається на сьогодні, працює менше половини (42 %), а саме: на робочих місцях 31 %, дистанційно – 11 %. Відповідно навантаження на кожного працюючого співробітника суттєво зросло, адже бібліотека сьогодні виконує роботу за всіма напрямками своєї діяльності. Отже, НБ ХНМУ продовжує підтримувати освітній і науковий процеси університету, як це було до початку війни, тим самим підтверджує свою спроможність працювати в будь-яких умовах, і зокрема під час воєнного стану у прифронтовому місті.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити наступне:

– виклики, спричинені кризовими ситуаціями, такими як пандемія, військові конфлікти, ставлять перед вищою медичною освітою України нові завдання та вимагають відповідної трансформації, детального планування, відповідальності та співпраці всіх зацікавлених сторін;

– невизначені реалії при пандемії COVID-19 прискорили впровадження спочатку дистанційної, а далі – гібридної форми навчання;

-
- воєнний стан в Україні затвердив гібридну форму освіти як таку, що єдино можлива в державі сьогодні у залежності від безпекових умов;
 - діяльність вишів відбувається в умовах обмежених ресурсів, значного фізичного навантаження та психологічного стресу;
 - використання інноваційних технологій стає важливим та невід’ємним інструментом у забезпеченні навчання під час кризи;
 - університетська бібліотека як структурний підрозділ вишу спроможна і повинна докласти всіх зусиль, щоб забезпечити безперервний інформаційний супровід його діяльності.

Таким чином, завдання, що постали перед вишами, і, відповідно, перед їхніми бібліотеками, вимагають від всієї академічної спільноти високої професійної майстерності, етичної відповідальності і здатності приймати швидкі та нестандартні рішення в умовах невизначеності та кризи. Важливо бути гнучкими та готовими до трансформацій, змінювати пріоритети та потреби ЗВМФО, адаптувати свої програми для надання додаткових знань та навичок, необхідних в певних реаліях, формувати систему підтримки і ресурси для забезпечення безпеки та ефективності роботи вишу в подібних ситуаціях.

THE UNIVERSITY LIBRARY IN THE MILITARY REALITIES OF A FRONT-LINE CITY

Iryna Kyrychok

Kharkiv National Medical University

Scientific Library

ORCID iD 0000-0002-0505-5364

This article presents the experience of organizing and the results of the work of the Scientific Library of Kharkiv National Medical University during the state of war in Ukraine, taking into account the peculiarities of a front-line city. The challenges faced by the university library, the decisions made to overcome them, and the general conclusions regarding the activities of libraries in the field of higher medical and pharmaceutical education during crisis situations are outlined.

Keywords: university library, higher medical and pharmaceutical education institutions, state of war, war in Ukraine, Russian military aggression, activities in front-line city conditions, hybrid education, distance work, challenges of crisis situations.